

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Жусупова М.М.

**КАРЛУК КАГАНДЫГЫНЫН ТУШУНДАГЫ АТЛАХ
САЛГЫЛАШУУСУНУН ТАРЫХЫ**

Жусупова М.М.

**ИСТОРИЯ АТЛАХСКАГО СРАЖЕНИЯ ВО ВРЕМЯ
КАРЛУКСКОГО КАГАНАТА**

M.M. Zhusupova

**HISTORY OF ATLAHSK BATTLE DURING
KARLUK KAGANATE**

УДК: 947.1 (092) (5752) (043.3)

Берилген илимий макалада Карлук мамлекетинин мезгилиндеги маанилүү тарыхый окуя Атлах салгылашуу жөнүндө сөз болмокчу. Мамлекетибиз көз карандысыздыкты алгандан кийин кыргыз элинин тарыхын терең иликтөөгө ала баштагандыгы баарыбызга маалым. Кыргызстандын тарыхындагы маанилүү мезгилдердин бири бул - орто кылымдардын тарыхы. Алардын ичинен Карлук кагандыгы маанилүү роль ойнойт. Алсак, 751-жылдагы Атлах (Талас) салгылашуусу болуп саналат. Атлах салгылашуусу тууралуу учурда өзгөчө жаңыча тактоолор, иликтөөлөр жүрүүдө. Көмүскөдө калып келген, башкача айтканда бул тарыхый окуя жөнүндө кыскача гана окуу китептеринде, илимий эмгектерде кездешип келсе, учурда окумуштуулардын, коомчулуктун кызыгуусун туудуруп келет. Өзгөчө салгылашуу өткөн гео-аймагы, территориясын тактоо максатында ар кандай талкуулар пайда болууда.

Негизги сөздөр: Карлук кагандыгы, уруу, Атлах, Талас, салгылашуу, аймак, арабар, Кытай.

В данной научной статье будет рассказано о важном историческом событии времен карлукского государства о Атлахском сражении. Всем нам известно, что после обретения независимости наше государство приступило к глубокому изучению истории кыргызского народа. Один из важных периодов в истории Кыргызстана – это история средних веков. Среди них важную роль играет Карлукский каганат. Так, в 751 году произошло сражение при Атлах (Талас). В данное время ведутся новые особые уточнения и исследования о Атлахском сражении. То есть, если кратко об этом историческом событии, которое осталось в тени, можно встретить в учебниках, научных трудах, то это вызывает интерес у учёных и общественности. В частности, статья детализирует различные дискуссии, которые имели место, чтобы прояснить гео-регион, где произошло

сражение.

Ключевые слова: Карлукский каганат, племя, Атлах, Талас, борьба, регион, арабы, Китай.

This scientific article will tell about an important historical event of the time of the Karluk state about the battle of Atlahsk. We all know that, since independence, our State has begun to study in depth the history of the Kyrgyz people. One of the important periods in the history of Kyrgyzstan is the history of the Middle Ages. Among them, Karluk Kaganat plays an important role. Thus, in 751 the Battle of Atlahs (Talas) took place. New special clarifications and research on the Battle of Atlahs are under way. That is, if briefly about this historical event can be found in textbooks, scientific works, it causes interest among scientists and the public. In particular, the article details the various discussions that took place to clarify the geo-region where the battle took place.

Key words: Karluk khanate, tribe, Atlah, Talas, the fighting, the region, the Arabs, China.

Мамлекетибиз көз карандысыздыкты алгандан кийин кыргыз элинин тарыхын терең иликтөө колго алына баштагандыгы баарыбызга маалым. Кыргызстандын тарыхындагы маанилүү мезгилдердин бири бул – орто кылымдардын тарыхы. Тактап айтканда, VIII кылымдын орто чениндеги 751-жылдагы Атлах (Талас) салгылашуусу болуп саналат. Атлах салгылашуусу тууралуу учурда өзгөчө жаңыча тактоолор, иликтөөлөр жүрүп келүүдө.

Карлук уруулары Жунгариянын, Моңгол Алтайдын түндүк тоо кыркаларынан тартып Балхаш көлүнө чейинки аймактарда жашашкан. Карлук деген сөз кытай булактарында гэлору деп берилет [1, 260 б.]. Тактап айтканда моуло, чжисы, же пофу жана таили деген үч уруудан турган [2, 347 б.]. Карлуктар Батыш Түрк

жана Чыгыш Түрк каганаттарына көз каранды болушкан. Төмөндөгү тарыхый эстеликтерде карлуктардын козголоңчу уруулар экендигин тастыктап турат. Енисей руна эстелигинде: “Кул тегиндин жыйырма жети жашында эркиндикти жана өз алдынча болууну каалаган карлуктар бизге душман болушту. Биз алар менен Тамаг чокусунда согуштук, көпчүлүгүн өлтүрдүк, калгандары багынышты” [3, 643 б.].

744-жылы Чыгыш Түрк каганатын уйгурлар, кыргыздар жана басмылдар талкалашкан. Андан ары өздөрүнүн союздаштарын каратып алууга аракет жасап башташкан. Карлуктар 746-жылы уйгурлардын кысымы менен Жети-Сууга көчүп келишкен. Терхин эстелигинде алар жөнүндө төмөндөгүдөй берилет: “Ит жылы үч карлуктар чыккынчылыгына барышып, качып кетишти. Багыштагы он ок элинин өлкөсүнө келишти” [4, 261 б.].

Бул убакта Жети-Сууда абал тынч эмес эле. Түргөш кагандыгында да абал туруктуу эмес эле, себеби Сары Түргөш менен Кара Түргөш кагандыктары ич ара бийлик үчүн күрөш жүрүп турган эле. Бул абал сырттагы душмандар үчүн ыңгайлуу эле. Алсак, кытай баскынчылар 748-жылы Суяб шаарын ээлешкен. Ал эми Борбордук Азиядагы арабдар дагы тынч жатышкан эмес. Ошентип 751-жылы арабдар менен кытайлардын аскерлери Талас суусунун боюнда беттешкен [5, 110 б.].

751-жылдагы Талас (Атлах) салгылашуусу деген ат менен аталып келген тарыхый окуя бул мезгилге чейин аз иликтенип келет. Алгач жогоруда аталган тарыхый салгылашуунун башталышы, жүрүшү жана тарыхый маанисине кайрылсак.

Орус окумуштууларынын эмгектеринде салгылашуу болгон аймакты белгилеп өтүшкөн, тактап айтканда Казахстан менен Талас облусунун (Манас районундагы азыркы Жоон-Дөбө айылы) чектешкен жериндеги Талас суусунун жээги деп беришет [6, 68 б.].

Эгерде карлук уруусу эки зор армиянын тирешүүсүнө киришпегенде, дагы канча күн бири-бирине даай алышпай турат эле, себеби эки армия тең күчтүү эле. Карлуктар бири-бирине даай алышпай тирешип турганда кокусунан каптал жагынан киришет. Мына ошондо салгылашуу башталып кеткен. Арабдар менен кытайлар төрт күн салгылашууну баштай алышпай турушкан эле.

Карлук уруулары Жети-Суунун түндүк чегинде жашашкан, алардын уруу башчысы Жабгу болгон. Карлуктар кытайлар менен салгылашууда өздөрүнүн күчтөрү жетишсиз жана алсыз экендиктерине көздөрү жетишкендиктен, арабдарга колдоо көрсөтүшкөн.

Чигил уруусунан чыккан Ябгу аттуу армиянын

башында туруп, кытай баскынчылыгына каршы салгылашкан. Кытайлар карлуктардын арабдарга жардам берип, колдошоорун билишпегендиктен, күтүүсүз соккуга өздөрүн жогото түшүшкөн. Ал эми кытайдын армиясынын башында тажрыйбалуу, күчтүү генералдар турушкан. Алар: Гао Сяньчжи жана Чжан Лао.

Генералдар канчалык тажрыйбалуу, согуштун тактикасын билишкендиктерине карабастан, күтүүсүз соккуда кытай армиясынын алсыздыгы көрүнгөн. Салгылашуу жүрүп жатканда, капыстан Талас суусунан араб аскерлери өтө баштап, кытайлардын фронт жагынан чабуулга кирип баштагандыктан, генерал Гао Сяньчжи аргасыз өзү салгылашууга туура келет. Салгылашуу катуу жүргөндүктөн, эки жактан тең күчтөр азайып, жоготуулар болгон. Мисалга алсак, арабдардын көзгө басар аскер башчыларынын бири ибн-Саббахты, арабдар тарабында согушкан Туран-Ташты кытайлар тарабынан өлтүрүлгөн. Тилекке каршы кытайлардын армиясы жеңилүү жагына өтүп калган эле.

Ал эми кытайлардын армиясы талкаланып, 50 миң аскеринен айрылышкан бул сан алар үчүн чоң жоготуу эле. Андан тышкары 20 миң аскерлери колго түшүрүлгөн. Бактыга жараша согуштук мол тажрыйбасынын натыйжасында генерал Гао Сяньчжи аз сандагы гана аскерлери менен качып кетүүгө үлгүргөн [7].

Салгылашуу мезгилинде кытай армиясынын мыкты генералы Чжан Лао туткунга түшүрүлгөн жана түргөштөрдүн баатыры Байташ Тегин курман болгон [8].

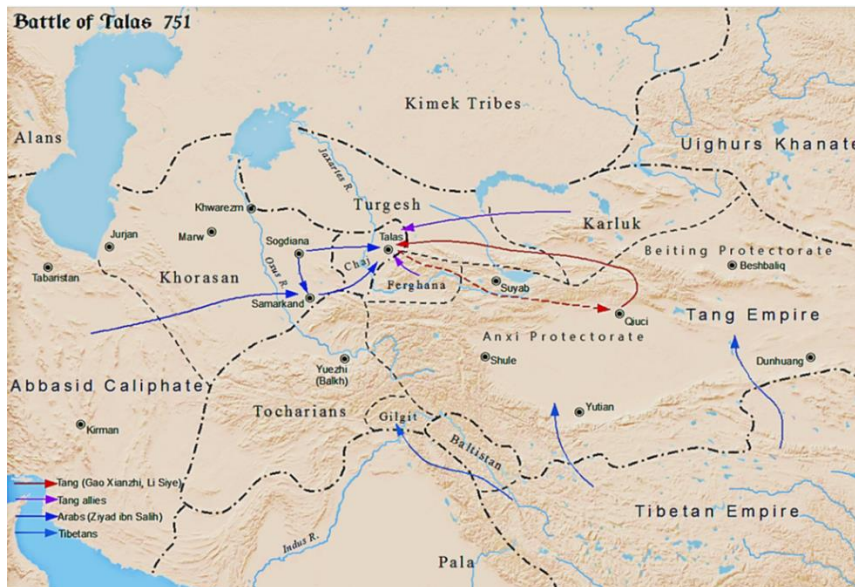
Талас (Атлах) салгылашуусунун тарыхый мааниси зор десек жаңылышпайбыз. Тарыхый маанисин төмөндөгүчө чечмелесек болот:

1. Бул тарыхый окуядан кийин Кытай империясы Кыргызстандын аймактарына миң жылга чейин аралашпай, киришпей калышкан;

2. Орто Азияда Талас (Атлах) салгылашуунан кийин ислам цивилизациясынын өнүгүшүнө жол ачылган.

Кыргыз Республикасы Эгемендүүлүккө ээ болгондон бери Ата мекен тарыхын терең иликтөө жолго коюлуп, тарыхтын ак барактары толукталууда. Демек, бул тарыхый чоң окуя да ак барактарды толуктоого салымын кошот деп ишенебиз.

Азыркы мезгилде тарыхчы-окумуштуулардын алдында Талас (Атлах) салгылашуусу болуп өткөн жерин тактоо милдети турат. Бул мезгилге чейин тарыхый булактарда, орус окумуштууларынын эмгектерине таянсак, орто кылымдардагы чоң шаарлардын бири болгон Атлах калаасынын чалдыбары (шаар калдыктары) Талас облусунун Манас районунун чегиндеги Жоон-Төбө (азыркы аталышы) деген айыл деп беришет [9, 69 б.].



1-сүрөт. Талас салгылашуусу болуп өткөн аймактын картасы.



2-сүрөт. Археолог Александр Михайлович Камышевдин Атлас салгылашуусу болуп өткөн аймактан табылган монеталары.

Адабияттар:

1. Кыргызстандын тарыхы. - I том. - Б., 2016.
2. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. - М.-Л., 1950. - Т.1.
3. Малов С.Е. Памятники древнетюркский письменности. - М.-Л., 1951.
4. Кыргызстандын тарыхы. I том. - Б., 2016. / Кляшторный С.Г. Терхинская надпись. СТ. 1980. - №3. - С. 94.
5. Осмонов Ө.Д. Кыргызстан тарыхы (байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). - Б., 2007.
6. Бернштам А.Н. Археологический очерк Северной Киргизии. // Материалы и исследования по истории киргизов и Киргизстана. - Вып. 4. - Фрунзе, 1941.
7. Мураc. Караңыз: Военная история Китая. www.free-time.ru/razdels/figh/chinhis.html. Т.Кененсариев. Талас салгылашуусу жана анын мааниси.
8. Мураc. Караңыз: Военная история Китая. www.free-time.ru/razdels/figh/chinhis.html. Т.Кененсариев. Талас салгылашуусу жана анын мааниси.
9. Бернштам А.Н. Археологический очерк Северной Киргизии. // Материалы и исследования по истории киргиз и Киргизстана. - Вып. 4. - Фрунзе, 1941.